

AXTARIŞLARA SƏSLƏYƏN ÖRNƏK

Xəbər verdiyimiz kimi, fiziklərimiz ağır itki ilə üzləşiblər. AMEA-nın müxbir üzvi, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Övset Bahram oğlu Abdinov ağır və uzun sürən xəstəlikdən sonra vəfat edib. Onun adı ilə bağlı olan hər bir elmi və təşkilati işlərdə "ilk dəfə" sözü öndə gedirdi.

Yüksək enerjilər və ya elementar zərrəciklər fizikası zamanəmizin ən sürətlə inkişaf edən elm sahələrindən biridir. Son yarım əsrdə bu sahədə olduqca zəngin təcrübə materialları toplanmış və kifayət qədər fundamental keşflər edilmiş, təcrübə faktları izah edən nəzəriyyənin qurulması yollarında böyük nailiyyətlər qazanılmışdır. İlk dəfə yüksək enerjilər fizikasının Azərbaycanda yaradılması və inkişafı, milli kadrların hazırlanması prosesində görkəmli alim Övset Abdinovun xidmətləri əvəzsizdir. Məhz onun geniş erudisiyası, tükenməz enerjisi, gərgin axtarışları, səmərəli təşkilatçılıq qabiliyyəti gələcək nailiyyətləri yaratdı, axtarışlara səsləyən bir örnək və məktəb olmuşdur. Bakı Dövlət Universitetinin aspirantı kimi namizəddi dissertasiyasının mövzusu üzrə tədqiqat işlərini o, Dubna şəhərində, Birləşmiş Nüvə Tədqiqatları İnstitutunda, görkəmli sovet alimi Vladilen Baraşenkovun rəhbərliyi altında aparmışdır. Onun tədqiqatının əsas istiqaməti adron-nüvə qarşılıqlı təsirinə nəzəri təsvirini vermək olmuşdur. O, elmi rəhbəri və həmkarları ilə birlikdə yüngül nüvələrdə daxili kaskadların öyrənilməsi ilə məşğul idi. Övset Abdinovun təklif etdiyi kaskad modeli indiki dövrdə adron-nüvə, nüvə-nüvə qarşılıqlı təsirlərinin nəzəri izahı üçün tətbiq edilən ən əsas nəzəri modellərdəndir. Bu modelin, xüsusilə yüksək enerjili adronların yüngül nüvələrlə qarşılıqlı təsirlərinin öyrənilməsində və bu istiqamətdə bir çox effektlərin nəzəri izah olunmasında Ö.Abdinovun böyük xidmətləri var. O, ilk dəfə kollektiv nüvə effektlərinin izah etmək üçün yüngül nüvələrdə klasterlərin əmələ gəlməsi ideyasını irəli sürmüş və bunu təcrübə faktılla əsaslandırmışdır. Sonralar bu ideya bir sıra elmi işlərdə və dissertasiyalarda öz əksini tapmışdır.

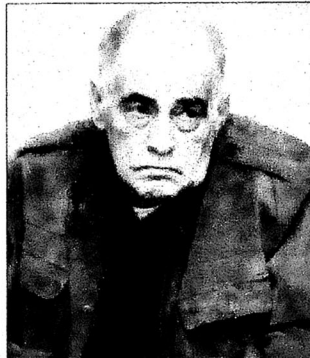
Birləşmiş Nüvə Tədqiqatları İnstitutunda namizəddi dissertasiyasını və doktorluq mövzusu üzrə tədqiqat işlərini apardıqı dövrdə Ö.Abdinov bir çox görkəmli sovet və dünya alimləri ilə tanış oldu ki, onların arasında akademik V.D.Kadişevski, akademik G.M.Zinoviyev və başqaları var idi. Sonralar

bu əlaqələr ona təkcə elmi fəaliyyətində deyil, eyni zamanda təşkilatçılıq fəaliyyətində də yardım göstərməyə başladı. İnsanlarla geniş və davamlı əlaqələr yaratmaq, əməkdaşlıq etmək Övset müəlliminin çox böyük üstünlüyü və Birləşmiş Nüvə Tədqiqatları İnstitutunda çalışan və əksəriyyəti onun tələbəsi olan azərbaycanlı əməkdaşların müvəffəqiyyətli fəaliyyəti şəxsən aliminin böyük təşkilatçılığının nəticəsi idi.

Keçən əsrin 70-ci illəri Azərbaycanda elmi üçün çox uğurlu oldu, həmin illərdə Azərbaycanda bir sıra ən müasir elm sahələri inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Məhz bu dövrdə ilk dəfə alimlərimiz nüvə fizikası, kosmik tədqiqatlar, informatika və sairə bu kimi müasir elmi sahələrdə fəaliyyətə başladılar. Belə sahələrdən biri də Yüksək Enerjilər fizikası idi. Özündə nüvə fizikasını və elementar zərrəciklər fizikasını birləşdirən bu sahə, o dövrdə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün dünyada tamamilə yeni bir tədqiqat sahəsi idi. Həmin illər Övset Abdinovun təşəbbüsü və akademiklər H.Abdullayev, N.Quliyev, A.Muxtarov, N.Boqolyubov, S.Vernov və B.Panteqorovun dəstəyi ilə Azərbaycanda yaradılan ilk Yüksək Enerjilər Fizikası Laboratoriyası təsis edildi və bu laboratoriyaya rəhbərlik Övset müəllimə tapşırıldı. O, ömrünün sonuna kimi laboratoriyaya rəhbərlik etdi.

Yarandıqı ilk gündən etibarən laboratoriya öz fəaliyyətini əhəmiyyətli işlərlə təsədüf edir. Bu da Ö.Abdinovun böyük xidmətlərindən biridir.

Ö.Abdinovun elmi və təşkilatçılıq fəaliyyətinin ən uğurlu illəri Azərbaycan dövlət məstəqilliyini qazandıqı vaxtlara təsadüf edir. Bu dövrdə Azərbaycan elminin səviyyəsini qaldırmaq, onu beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədilə geniş miqyaslı islahatların aparılması zərurəti yaranmışdı. Bu istiqamətdə dünyanın aparıcı elm mərkəzlərindən biri sayılan Avropa Nüvə Tədqiqatları Mərkəzi (CERN, İsveçrə) ilə elmi əlaqələrin yaradılmasının vacibliyini anlayan

Ö.Abdinov CERN-in rəhbərliyinə daxil olan bir qrup aparıcı alimləri Bakıya, AMEA Fizika İnstitutuna dəvət edir və onların AMEA rəhbərliyi ilə görüşünə şərait yaradır. Qeyd edək ki, o dövrdə Avropa Nüvə Tədqiqatları Mərkəzində Böyük Adron Kollayderinin fiziki proqramının hazırlanması prosesinə başlanmış, Ö.Abdinov və onun rəhbərlik etdiyi AMEA Fizika İnstitutunun əməkdaşları bu prosesa cəlb edilmişdi. Keçirilən görüşlərin nəticəsində Avropa Nüvə Tədqiqatları Mərkəzi ilə Azərbaycan dövləti arasında rəsmi əlaqələrin yaradılması bəaredə ilkin razılıq əldə edildi və müvafiq müqavilənin işlənilməsi və müvafiq prosesinə start verildi. Belə bir müqavilənin hazırlanması və razılaşdırılması AMEA Fizika İnstitutunun Yüksək enerjilər fizikası laboratoriyasının rəhbəri Ö.Abdinov tərəfindən aparıldı. Avropa Nüvə Tədqiqatları Mərkəzi ilə Azərbaycan dövləti arasında rəsmi əlaqələrin yaranması 1997-ci ildə prezident Heydər Əliyevin imzaladığı iki sərəncamın nəticəsində mümkün oldu. 1997-ci və 2007-ci illərdə Azərbaycan Dövləti ilə CERN arasında bağlanmış müqavilələr Azərbaycan alimlərinin zamanəmizin ən möhtəşəm təcrübələrində - Böyük Adron Kollayderi təcrübələrində iştirakına zəmin yaratdı. Bu müqavilələr AMEA Fizika İnstitutuna dünyanın 40 ölkə və təşkilatının daxil olduğu ATLAS kollaborasiyasının işində iştirakına imkan verdi.

Fizika İnstitutunun Böyük Adron Kollayderinin ATLAS, ALICE və CMS kollaborasiyalarında iştirakı Azərbaycanda da GRID infrastrukturunun yaradılmasını zəruri etdi. GRID külli miqdarda regional və milli şəbəkələrin birləşdirilməsini nəzərdə tutan və be-

ləliklə geniş istifadəçi dairəsi üçün açıq olan universal hesablama mənbəyidir. GRID infrastrukturunu geniş spektrli məsələlərin həllinə yönəlməsi, ərazi cəhətdən yayılan müxtəlif təşkilatların informasiya-hesablama resurslarını yüksək sürətlə telekommunikasiya rabitə kanalları və xüsusi proqram təminatı vasitəsilə vahid informasiya-hesablama kompleksində birləşdirən güclü hesablama mühitidir. Bu müasir informasiya texnologiyasının vacibliyini anlayan Ö.B.Abdinov ilk dəfə Fizika İnstitutunda Milli GRID seqmentinin yaradılması təklifini irəli sürdü. 2008-ci ildə Milli GRID seqmenti Fizika İnstitutunun Yüksək enerjilər fizikası laboratoriyası bazasında, Rabite və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fizika İnstitutunun dəstəyi ilə yaradıldı. Milli GRID seqmentinin yaradılması Azərbaycan alimlərinin elm tədqiqat işlərinin aparılmasında və həm də müxtəlif beynəlxalq layihələrdə iştirakına da şərait yaradı. Azərbaycanda ilk milli GRID seqmentinin yaradılması bir sıra ölkələrdə mövcud olan GRID şəbəkələrinə qoşulmağa imkan verir və CERN kimi beynəlxalq elmi mərkəzlərlə əlaqələrin genişləndirilməsinə yardım edir. Övset Abdinovun birbaşa rəhbərliyi ilə ilk dəfə Geologiya İnstitutunda, AMEA Gəncə bölməsində GRID seqmentlərinin qurulması Azərbaycanda informasiya-hesablama GRID mühitinin yaradılması və elmi araşdırmalarda geniş tətbiq edilməsi istiqamətində aparılan işləri xüsusi yer tutur. Tam əminliklə demək olar ki, Övset Abdinov respublikamızda yaradılmış ilk GRID seqmentinin müəllifidir.

AMEA Fizika İnstitutunun Böyük Adron Kollayderinin işində iştirakı zamanəmizin ən möhtəşəm təcrübəsində iştirakına, Milli Elmlər Akademiyasının əməkdaşlarının beynəlxalq əlaqələrinin genişləndirilməsinə imkan verdi. Ömrünün son 20 ilə yaxın elmi fəaliyyətini CERN-in ATLAS kollaborasiyasında aparılan təcrübələrdə iştirakına sərf edən Övset Abdinov bu sahədə də fundamental nəticələr əldə etmişdir. Fəxr hissi ilə bildirmək lazımdır ki, əsrimizin ən möhtəşəm keşfində - elektrozaif simmetriyanın spontan pozulmasına və fundamental zərrəciklərin kütlə qazanma mexanizminə cavabdeh olan yeni sahənin kvantını, Standart Model Hiqq bəzəyinin eksperimental aşkar edilməsinə və xassələrinin öyrənilməsinə hesr olunmuş məqalələrin həmmüəllifləri arasında Övset Abdinov da adı vardır.

(Davamı 8-ci səhifədə)

AXTARIŞLARA SƏSLƏYƏN ÖRNƏK

(Əvvəli 7-ci səhifədə)

Övsət Abdinovun gənc alimlərin hazırlanmasında rolunu xüsusi qeyd edilməlidir. Keçən 40 ilə yaxın bir müddət ərzində laboratoriyaya 100-ə yaxın gənc alim üçün əsl elmi-tədqiqat məktəbi olmuşdur. Respublikamızın müxtəlif universitetlərindən Fizika İnstitutunun Yüksək enerjilər fizikası laboratoriyasına elmi-tədqiqat işlərinə cəlb olunan gənclər arasında ixtisasca həm fizik, həm də riyaziyyatçılar var. Bu gənclər mütəmadi olaraq BNTI və CERN-ə ezam edilir, bu da onlara öz bilik və təcrübələrini artırmağa, dünyanın aparıcı alimləri ilə təmasda olmağa imkan yaradır.

Laboratoriyada məktəb keçmiş gənc alimlər tərə-

findən dünyanın aparıcı elmi jurnallarında minlərlə elmi işlər çap olunmuş, onlarla dissertasiyalar müdafiə edilmişdir. Bu gənc alimlərin sədasını indi təkəcə ölkəmizin deyil, dünyanın müxtəlif elmi-tədqiqat mərkəzlərindən və universitetlərindən eşitmək olar.

Övsət Abdinovun yaratdığı və uzun illər rəhbərlik etdiyi Yüksək enerjilər fizikası laboratoriyasının əməkdaşlarının öz elmi fəaliyyətlərini fizikanın ən müasir problemlərinin araşdırılmasına yönəltməsi də onun xüsusi xidmətidir. Tam əminliklə demək olar ki, AMEA müxbir üzvi, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Övsət Abdinov Azərbaycanda Yüksək Enerjilər Fizikasının əsasını qoymuş alim idi.

Ömrünün 50 ilə yaxın bir müddətini elmi-tədqiqatlara, elmi təşkilatçılığa, gənc kadrların tərbiyəsinə və təhsilinə, respublikamızda yeni elmi-texniki istiqamət olan yüksək enerjilər fizikasına, GRİD texnologiyalarının bünövrəsinin qoyulmasına və inkişafına həsr edən Övsət Abdinov şərəfli və məhsuldar həyat yolu keçmişdir. Çoxşaxəli yaradıcılığı, ölkəmizdə yüksək enerjilər fizikasının və GRİD texnologiyalarının təşəkkülü və inkişafı sahəsində göstərdiyi əvəz edilməz fəaliyyəti ilə Övsət Abdinov yalnız respublikamızda deyil, dünya miqyasında da tanınmış Azərbaycan ziyalısı idi. O, bir çox beynəlxalq konfransların təşkilatçısı, dəvət edildiyi bir çox plenarya müəzakirələrin aparıcı-

sı olmuş, müxtəlif elmi konfranslarda dəfələrlə yüksək səviyyədə müəzakirələrlə çıxış etmişdir.

Təəssüf hissi ilə bildirmək istəyirik ki, onun vəfatı nəzərdə tutduğu, lakin həyata keçirə bilmədiyi bir sıra elmi və təşkilatı işlərin yarımçıq qalmasına səbəb oldu. Əmin olmaq istərdik ki, bu işləri onun yaratdığı elmi məktəbin tələbələri layiqincə davam etdirərək Azərbaycan elmini daha da yüksəklərə qaldıracaqlar.

Nazim Məmmədov
AMEA müxbir üzvü,
Fizika institutunun
direktoru

Fərhad Xəlilzadə
fizika-riyaziyyat üzrə
fəlsəfə doktoru,
AMEA Fizika
institutunun aparıcı
elmi işçisi